

5. Мельник Я. Іван Франко і Володимир Гнатюк: до історії творчих взаємин і особистих контактів // Тези доповідей і повідомлень наукової конференції, присвяченої 120-річчю від дня народження Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 1991. – С. 52-54.
6. Мушинка М. Взаємини Михайла Коцюбинського з Володимиром Гнатюком // Народна творчість та етнографія.– 1966. –№4.–С. 11-19.
7. Приходько І. Наукові взаємини Володимира Гнатюка та Миколи Сумцова // Тези доповідей і повідомлень наукової конференції, присвяченої 120-річчю від дня народження Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 1991. – С. 55-57.
8. Шеремета О. Взаємини Володимира Гнатюка з учителями Західної України // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2007. – Вип. 22. – С. 281-285.

Stefaniya Lisnyak. Linguistic problems in correspondence of Volodymyr Gnatyuk

The article deals with the actual linguistic problems of the end of the XIX – the beginning of the XX century, which raised in Volodymyr Gnatyuk's correspondence with famous Ukrainian and foreign linguists. The main attention is paid to issues of dialectology. Because of review letters it was found important materials about close cooperation outstanding figure of Ukraine V.Gnatyuk and Russian philologist O. Shakhmatov.

Key words: correspondence, epistolary, Slavic studies, dialectology, dialects, orthography.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2012 р.

УДК811.161.2+8106
ББК 81.411.1

Леся Гапон (Тернопіль)

**ЯРОСЛАВ-БОГДАН РУДНИЦЬКИЙ ОЧИМА
РАДЯНСЬКОЇ КРИТИКИ**

У статті проаналізовано основні аспекти бачення постаті Ярослава-Богдана Рудницького радянськими мовознавцями. Визначено їхню оцінку діяльності вченого як автора першого „Етимоло-

гічного словника української мови”, захисника мовних прав національних меншин і, частково, як ономаста.

Ключові слова: історія мовознавства, радянська критика, методологічні засади, етимологічний словник, лексика, словникова стаття.

Історія українського мовознавства ХХ століття налічує чимало цінних напрацювань. До них, безумовно, слід віднести створення ряду наукових мовознавчих інституцій, як в Україні, так і за кордоном, публікації фундаментальних праць з історії мови, діалектології, лексикології, стилістики тощо, нормалізацію української літературної мови та розширення сфер її вживання, розвиток функціональних стилів мовлення, видання орфографічних, тлумачних, перекладних, термінологічних словників, випуск підручників для середньої та вищої школи, вихід друком періодичних всеукраїнських та регіональних філологічних видань, численних публікацій із загального та українського мовознавства. Однак мали місце і вкрай несприятливі чинники, що негативно вплинули на розвиток вітчизняних лінгвістичних досліджень. Серед них – фактори, пов’язані з розумінням діалектичного матеріалізму як єдиного наукового методу пізнання, насаджування „геніального мовознавчого” вчення Сталіна, впровадження методами аракчєєвського режиму фантастичних „концепцій” М. Я. Марра, „науково-методологічний супровід” свідомої тотальної русифікації українців на теренах УРСР, а також ідеологічне протистояння радянського і зарубіжного мовознавства періоду „холодної війни” між СРСР і світом „загниваючого” капіталізму.

В епіцентрі політичного протиборства соціалістичної та капіталістичної систем опинився визначний український мовознавець діаспори, відомий учений-славист, автор першого „Етимологічного словника української мови” Ярослав-Богдан Рудницький, чий науковий доробок оцінювався радянськими критиками не повністю, подекуди тенденційно, однобоко, в світлі „вікопомних рішень” компартії, а сучасні дослідження його багатющої творчої спадщини перебувають на початковій стадії.

Серед праць зарубіжних авторів, присвячених опису життя і діяльності Ярослава Рудницького, варто відзначити біографічний нарис Т. Носко-Оборонів, „Біобібліографію Я. Б. Рудницького” М. Мандрики, статті Я. Славутича,

Ю. Шевельова, В. Кубійовича. На сторінках періодичних видань, наукових вісників та енциклопедій незалежної України надруковано праці Р. Зорівчак, Г. Дідківської, Я. Дзири, В. Шендеровського, В. Вериги, О. Домбровського, в яких окреслено основні етапи наукової та громадської роботи відомого вченого. З'являються публікації про окремі аспекти багатогалузевої дослідницької діяльності науковця, наприклад, стаття „Питання багатокультурності та збереження національної гідності канадських українців у дослідженнях Ярослава Рудницького” Р. Сіромського. Однак проблема еволюції бачення і оцінки творчого доробку Ярослава-Богдана Рудницького в очах наукової спільноти УРСР та широкого читацького загалу пострадянської України чекає на своє висвітлення.

Метою статті є аналіз основних тенденцій в оцінці лінгвістичного доробку Я.-Б. Рудницького радянськими мовознавцями.

Основне її завдання – розмежування оцінки діяльності Я.-Б. Рудницького як визначного науковця, автора першого „Етимологічного словника української мови”, і як громадсько-політичної фігури на тлі політичного протистояння двох світів.

Постать професора Ярослава Рудницького, голови Департаменту славістики й україністики Манітобського університету міста Вінніпег, одного із засновників і багаторічного президента Української вільної Академії наук у Канаді, Української Могильно-Мазепинської академії наук, відновленої у 1978 році, голови Української наукової ради Канади, очільника Товариства плекання рідної мови, заступника голови Міжнародного комітету спеціальної ономастики при ООН, редактора серій наукових праць УВАН („Славістика”, „Ономастика”, „Хроніка УВАН”, „Україніка окциденталія”), річника „Слово на сторожі”, видавця „Читань зі слов'янського фольклору”, „Читань зі слов'янської літератури”, співредактора „Україники канадіани”, „Бюлетеня УВАН”, „Журналу Канадської лінгвістичної асоціації” тощо, учасника біля 150 міжнародних мовознавчих форумів та конференцій, автора численних (близько 3000!) наукових і публіцистичних публікацій та першого „Етимологічного словника української мови”, була настільки яскравою і вагомою, що її не могли оминати увагою навіть за „залізною завісою”.

Так, на сторінках періодичних мовознавчих видань, зокрема, вітчизняного журналу „Мовознавство” та російських часо-

писів „Вопросы языкознания”, „Этимология”, у спільних монографіях та окремих працях ряду радянських учених на соціолінгвістичну, лексикографічну та ономастичну тематику подекуди зустрічаємо ім'я Ярослава-Богдана Рудницького, причому далеко не завжди із нищівною характеристикою „український буржуазний націоналіст”. Цю нав'язливу словесну наліпку найчастіше використовували тоді, коли треба було довести, що не в Радянській Україні, а за кордоном, зокрема в Канаді, наша мова не має майбутнього, зазнає утисків і страждає від насадженої у багатомовному суспільстві домінантної колоніальної мови. Кількість статей, у яких демонстративно підкреслюється ця думка, свідчить про старанні намагання їх авторів на практиці довести, що боротьба з „українським буржуазним націоналізмом” – це одне із найважливіших завдань радянського мовознавства.

У колективній монографії „Розвиток мовознавства в УРСР. 1967-1977 роки” (1980 рік) про Я.-Б. Рудницького в контексті „посилення наступальної боротьби проти ворожих „теорій” і тверджень буржуазного мовознавства” [2, 5] йдеться у розділі „Тенденції розвитку українського радянського мовознавства” (автор – І. К. Білодід). Аналізуючи статтю Ю. О. Жлуктенка „Українська іммігрантська мова в мовній ситуації Канади”, в якій „викриваються антинаукові твердження українського буржуазного націоналіста Я. Рудницького”, академік І. К. Білодід переконує, що заокеанський професор „не помічає, що канадська іммігрантська мова становить уже англо-український мовний покруч, жаргон”, тоді як „трудяще населення Канади прагне вивчати і знати могутню, барвисту мову українського радянського народу” [2, 16].

В. М. Русанівський, автор статті „Методологія, теорія і часткові методи лінгвістичних досліджень” (1970 рік), піддаючи гострій критиці зарубіжні лінгвістичні теорії, що не опираються на чіткі методологічні засади марксистсько-ленінської філософії стосовно мови, принагідно згадує про „наукоподібне”, а насправді „науково неспроможне” застосування положень генеративної граматики Н. Хомського у доповіді Я. Рудницького на Міжнародному конгресі з вивчення СРСР та країн Східної Європи. Контраргументів „формулі мовного розвитку в генеративно-трансформаційній інтерпретації», представленій професором Я.-Б. Рудницьким для доведення явищ лінгвоциду в УРСР,

В. М. Русанівський не наводить, застосовуючи натомість ораторські прийоми із солідною дозою сарказму: „Які ж явища він [Я. Рудницький] аналізує з допомогою цієї формули? Вилучення з українського алфавіту літери г. Ось і вся глибина премудрості заокеанського професора” [8, 9].

Стаття Ю. О. Жлуктенка „Українська іммігрантська мова у мовній ситуації Канади” (1976 рік) відображає позиції тогочасних ідеологів від мовознавства щодо роботи Я.-Б. Рудницького у складі урядової Комісії з питань двомовності і двокультурності. Мішенню для критики радянського лінгвіста стала праця Я. Рудницького „Іммігрантські мови, мовний контакт і двомовність у Канаді”, вміщена в 10-му томі американського енциклопедичного видання „Current Trends in Linguistics”. Ю. О. Жлуктенко звинувачує свого канадського опонента в недобросовісності, некомпетентності, ненауковості, у намаганні видати бажане за дійсне. Особливо дратують радянського дописувача наведені Я. Рудницьким статистичні дані, визначені ним типи двомовності та намагання показати українську іммігрантську мову як „стійку”, здатну до „експансії”. Свою неповагу до тверджень канадського вченого Ю. О. Жлуктенко виражає в недопустимій для науковця формі – вживає емоційно забарвлену, а часом і знижену лексику: Я. Б. Рудницький у нього то „благодушно просторікує”, то „прикидаючись простачком, розводиться про щось”, то „похмуро зауважує”, то „вихваляється”, то „змушений часом промимрити щось невиразне”. Міркування своїх заокеанських колег український мовознавець називає „порожнім термінологічним ляскотінням”, „дилетантськими газетними дописами”, „невідомими нікому рукописами” тощо. Як наслідок – убивчий Жлуктенковий висновок, наукову вартість якого продиктувала в свій час політика радянського уряду і страх опинитися в списках „неблагонадійних”: у статті Я. Рудницького „не висвітлено справжнього характеру мовної ситуації Канади, не досліджено функціонування і структурного взаємовпливу іммігрантських мов, не визначено статусу та особливостей розвитку навіть однієї з них – української” [3, 19]. (Зауважмо, що у спеціальному листі на адресу Рудницького від 9 вересня 1976 року прем’єр-міністр Канади високо оцінив діяльність українського вченого у складі урядової комісії, відзначивши зокрема пропагування ним ідеї багатокультурності, а в

1992 році визначного науковця і громадського діяча, одного з найвідданіших захисників української національної ідентичності, „батька канадської багатокультурності” Ярослава Рудницького нагородили „Орденем Канади” – найвищою державною нагородою країни).

Цікаво прослідкувати й те, як відреагувала радянська критика на вихід друком першого „Етимологічного словника української мови” Ярослава-Богдана Рудницького. Вражає, що дві рецензії – потенційного автора київського етимологічного словника, що так і не був виданий, Рейнгольда Кравчука і авторитетного російського мовознавця О. М. Трубачова – з’явилися на сторінках московських видань.

Рецензія О. М. Трубачова у науковому збірнику „Етимология. 1965” (1967 рік видання), на відміну від аналогічних праць Олексі Горбача, видрукуваних у Мюнхені в 1962 і в 1964 роках, та Рейнгольда Кравчука у „Вопросах языкознания” за 1968 рік, не рясніє великим переліком доповнень, поправок і пропозицій. Російський лінгвіст, на протипагу Ю. О. Жлуктенкові та І. К. Білодідові, визнає існування в Канаді української мови: „...перед нами етимологічний словник української мови, а не якоїсь особливої канадсько-української чи американо-української мови” [9, 382]. Рецензент підкреслює, що „в цілому словник Рудницького підготовлений і виданий досить ретельно”, обіймає значний пласт лексики української мови та її діалектів, наголошує, що „переважна частина вміщених автором етимологічних характеристик правильна”, позитивно характеризує включення ономастичних матеріалів, подання реконструйованих праслов’янських форм старої української лексики, що „становить інтерес як для славістів, так і для етимологів” [9, 383]. Саме О. М. Трубачов помічає посилення канадського вченого на роботи радянських діалектологів, істориків мови та етимологів, використання ним матеріалів „Української радянської енциклопедії”. І хоча без критичних зауважень щодо окремих етимологій і вказівки про необхідність видання ще одного етимологічного словника української мови в СРСР не обійшлося, у цілому рецензія сприймається як позитивна, виважена, по-науковому точна і не тенденційна.

Визнає історичне значення виходу в світ першого етимологічного словника української мови і Рейнгольд Кравчук на сто-

рінках журналу „Вопросы языкознания” (1968 рік): „...словарь сослужит свою большую службу для славистики. В первую очередь он, конечно, будет полезен украинистам” [5, 133]. Вказує радянський критик і на ряд труднощів, котрі довелося подолати Рудницькому в процесі підготовки своєї фундаментальної праці: відсутність повного історичного та діалектного словників української мови, неможливість ознайомитися з усіма потрібними роботами, виданими чи залишеними в рукописах на теренах УРСР, обмеженість у часі (згадаймо, скільки визначних славістів-етимологів минулого йшли з життя раніше, ніж встигали закінчити свої лексикографічні праці!) тощо. Не оминає увагою критик і той факт, що улюбленець радянської науки німецький учений Макс Фасмер, автор перекладеного на російську мову, доповненого, відредагованого авторитетними вченими РСФСР і двічі виданого в Москві „Етимологічного словника російської мови», мав значно кращі порівняно з Я.-Б. Рудницьким передумови для праці, оскільки „до Фасмера було видано принаймні два російських етимологічних словники”, розгалуженими були і дослідження давньоросійських писемних пам’яток, тоді як „українська лексика була досить слабо представлена майже у всіх існуючих етимологічних словниках”, та й лексику староукраїнських текстів, на думку Р. В. Кравчука, було вивчено недостатньо [5, 117]. Позитивно характеризує рецензент багатство лексичних пластів, представлених канадсько-українським професором, помічає, що кількість лексичних одиниць і використаних джерел поповнювалися з кожним випуском (на час виходу рецензії їх було уже 5 і вони займали 480 сторінок друкованого тексту). Та, як це часто буває в період визрівання тої чи іншої наукової концепції, кількість критичних зауваг у рецензії значно переважає число схвальних оцінок. Рейнгольд Кравчук пропонує Ярославу Рудницькому переглянути і принципи відбору лексики, і якість використовуваних ним джерел, і будову словникової статті, і способи аналізу ономастичного матеріалу, і правильність приміток та скорочень. Радянський критик не згідний із присутністю у гаслах синонімів, недостатньо врахованою вважає етимологічну ситуацію, не до кінця опрацьованою – географію слів, Рейнгольд Кравчук аналізує 123 статті словника Ярослава Рудницького, подаючи при цьому своє бачення етимологій слів або критично коментуючи запропоновані у словнику варіанти.

Однак слід визнати, що така скрупульозність рецензента свідчить не лише про його беззаперечний інтерес до першого етимологічного словника української мови, вона ще й безпомилково вказує на те, наскільки вартісною є аналізована праця, адже пересічні твори не здатні викликати такої бурхливої реакції і не спонукають до таких глибинних досліджень, що їх продемонстрував Р. В. Кравчук у рецензії на вершинний твір Я.-Б. Рудницького.

Знаменно, що й сам канадський україніст в інтерв'ю радіо „Свобода” від 5 травня 1980 року зазначає, що відгуки про його діяльність з боку радянських дослідників приймає як звичайну фахову критику і ставить нарівні із західними, якщо вони науково переконливі. „Отакими були, наприклад голоси Кравчука, Трубачова й ін. про мій етимологічний словник, – говорить професор Рудницький. – Все ж, коли ж вони, ці відгуки, тенденційно злобліві (от наприклад, Жлуктенко, Русанівський і ін.) я даю їм відсіч статтями, доповідями, дискусією, полемікою” [4, 4].

Відає належне праці Я.-Б. Рудницького і О. С. Мельничук, головний редактор семитомного „Етимологічного словника української мови” Інституту мовознавства ім. О. Потебні НАН України (протягом 1982-2012 років вийшли шість томів цього академічного видання). У своїй статті „Принципи укладання етимологічного словника української мови” в журналі „Мовознавство” за 1967 рік академік О. С. Мельничук дає повний перелік усіх етимологічних словників слов'янських мов, що вже вийшли друком, не оминаючи увагою і вінніпезьке видання Я.-Б. Рудницького. Оскільки стаття мала на меті висвітлити основний характер словника, підготовлюваного колективом згадуваного Інституту мовознавства ім. О. Потебні, автор не аналізує жодного зі словників-попередників, але уважний читач одразу помітить, що в наведених для прикладу гаслах майбутнього багатотомного видання О. С. Мельничук посилається на етимології професора Рудницького.

Перші крихти інформації про доробок українсько-канадського ученого як ономаста з'являються в роботах, виданих вітчизняними мовознавцями в переломному для української історії 1991 році, зокрема у монографії Худаша М. Л. і Демчук М. О. „Походження український карпатських і прикарпатських населених пунктів” та в підручнику для студентів педінсти-

тутів „Історія українського мовознавства” С. П. Бевзенка. Беручи до уваги масштабність названих наукових проєктів та велику обережність авторів у висловлюваннях про Я. Рудницького, можна припустити, що готувалися вони значно раніше. У підручнику С. П. Бевзенка лише названо працю „Nazwy geograficzne Wojkowszczyzny” [1, 85] і згадано про перший „Етимологічний словник української мови” [1, 72], виданий у Вінніпезі. Жодних коментарів не додано.

Дещо по-іншому викладено окремі дані про Рудницького у монографії М. Л. Худаша і М. О. Демчук. У розділі „Стан вивчення українських карпатських і прикарпатських ойконімів” згадуються праці представників львівської ономастичної школи – учнів професора Ташицького (тоді завкафедри славістики Львівського університету) – Я. Рудницького, З. Штібера, С. Грабця, написані в другій половині 30-их років ХХ ст., присвячені, відповідно, бойківській, гуцульській, лемківській топоніміці. Далі автори монографії зазначають, що „метод і методика дослідження” у львівських авторів схожі, матеріал подано в алфавітному порядку, лише у С. Грабця та Я. Рудницького його ще „розташовано в межах відповідної класифікаційної схеми”. Після цих загальних зауваг дослідники подають короткі (в межах абзацу) коментарі стосовно робіт С. Грабця і З. Штібера. Окремого абзацу, де йшлося б про працю Рудницького „Nazwy geograficzne Wojkowszczyzny”, немає. Його з обережності або „забули” написати, або вилучили при друці [10, 43-48].

Підсумовуючи наведені вище факти, що ілюструють ставлення радянської критики до творчого доробку Ярослава Рудницького, приходимо до висновку, що постать великого лінгвіста з погляду науки не виглядала одіозною. Так чи інакше спеціалісти в галузі славістики, етимології, ономастики навіть у радянський час мали змогу поцінувати талант, громадянську мужність і титанічну працю ученого-емігранта. Про це свідчать позитивні відгуки О. М. Трубочова, ретельність у підготовці рецензії на „Етимологічний словник української мови” з боку Р. В. Кравчука, використання етимологій із вінніпезького видання у семитомному „Етимологічному словнику української мови” Інституту мовознавства ім. О. Потебні НАН України (головний редактор – О. С. Мельничук). А неприємні висловлювання і словесні наліпки типу „український буржуазний націоналіст” – гір-

ка данина тоталітарному режиму, коли навіть академіки ставали заручниками політичного протистояння і вимушені були час від часу займатися не стільки лінгвістичними дослідженнями, скільки пропагандою методологічних засад марксизму-ленінізму і засудженням „буржуазної науки”, спрямованої на „підтримку паліїв нової війни, які прагнуть знищити суверенітет народів, а разом з тим придушити і розвиток національних мов різних країн” [7, 21]. Тим більше, що з дев'яностих років образ Я.-Б. Рудницького в українському мовознавстві еволюціонував, але це тема вже для подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови : навчальний посібник для педагогічних інститутів спец. 02.19.00 „Українська мова і література” / С. Бевзенко – К.: Вища школа, 1991. – 230 с.
2. Білодід І. Тенденції розвитку українського радянського мовознавства / І. Білодід // Розвиток українського мовознавства в УРСР. 1967-1977 / АН УРСР Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні – К. : Наукова думка, 1980. – С. 16-17.
3. Жлуктенко Ю. Українська іммігрантська мова в мовній ситуації Канади / Ю. Жлуктенко // Мовознавство. – 1976. – № 6. – С. 11-20.
4. Інтерв'ю з проф. Яр. Рудницьким про науку і політику (інтерв'ю представника нью-йоркської радіостанції „Свобода” з нагоди 70-ліття проф. Яр. Рудницького 05.05.1980) // *Ukrainica exiliana*. – No 6: Між наукою й політикою. До 70-річчя проф. д-ра Яр. Рудницького. – Ottawa; Ontario : Ukrainian language association, 1980. – 47 с.
5. Кравчук Р. У. В. Rudnickyj. An etymological dictionary of the Ukrainian language. Part 1-5. Second revised edition. – Winnipeg (Canada). 1966. 480 стр. (рецензія) / Р. Кравчук // *Вопросы языкознания*. – 1968. – № 4. – С. 117-133.
6. Мельничук О. Принципи укладання етимологічного словника української мови / О. Мельничук // *Мовознавство*. – 1967. – № 2. – С. 15-21.
7. Родзевич Н. Реакційні, антинаукові напрями сучасного буржуазного мовознавства / Н. Родзевич // *Українська мова і література в школі*. – 1953. – № 4. – С. 21-30.
8. Русанівський В. Методологія, теорія і часткові методи лінгвістичних досліджень / В. Русанівський // *Мовознавство*. – 1975. – № 2. – С. 3-11.

9. Трубочов О. У. В. Rudnickyj. An etymological dictionary of the Ukrainian language, part 1. Winnipeg, 1962; part 2 – 1963; part 3 – 1964 (А - вага), 288 стр. (рецензія) / О. Трубочов // Этимология. 1965: материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам / АН СССР, Институт русского языка – М.: Наука, 1967. – С. 328-383.
10. Худаш М., Демчук М. Походження українських карпатських та прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення) / М. Худаш, М. Демчук / АН УРСР, Львівське відділення інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського – К. : Наукова думка, 1991. – 268 с.

Hapon Lesya. J.B. Rudnickyj in the Critical Papers of Soviet Linguists

The present article is to research the place of J.B. Rudnickyj in the papers of soviet linguists. The main critical reviews dealing with famous Rudnickyj's investigations in the field of etymology, socio-linguistic, onomastics are analyzed.

Key-words: the history of linguistic, soviet critics, methodological principles, lexica, etymological dictionary, entry, onomastics.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2012 р.

УДК 821.161.2

ББК 81.2

Наталія Парасін (Тернопіль)

ЕТАЛОННА СТРУКТУРИЗАЦІЯ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ З КОЛІРНИМ КОМПОНЕНТОМ

Стаття присвячена вивченню структури порівняльних конструкцій з колірним компонентом „чорний” із позицій теорії прототипів. Визначено типові структури, конструкції з типовими елементами та нетипові порівняння.

Ключові слова: прототип, об'єкт порівняння, еталон порівняння, порівняльна конструкція, В. Шевчук.